

– *Mi határozta meg pályaválasztásodat? Miért éppen a szegedi egyetem hallgatója lettél?*

Mint hogy a bátyám már Szegeden volt egyetemista (biológia és földrajz szakon), s annak idején mama is itt végzett a főiskolán (német-magyar szakon), én is Szegedre jelentkeztem. Némi huza-vona után (a szóbeli felvételin magyar irodalom-

Monostori Imre 75

A SZEGEDI ÉVEKBŐL¹

ból Kovács Sándor Iván, történelemből Wittman Tibor, nyelvtanból Mikola Tibor vizsgáztatott, minden jól ment s rendben voltak az írásbelik is) az egyetem „helyhiány” miatt elutasított. Az akkori maximális 20 pontból – 10 a középiskolai, 10 az írás- és szóbeli felvételi – 19-et értem el, tehát tiszta sor volt, hogy simán bejutok – de valamiért mégsem ez történt. Nekem nem engedte meg apám a föllebbezést (magamra haragíthatom az „egyetemi tanár urakat”, ezt mondta indoklásul), ám titokban ő megtette, de nem ám az egyetemen, hanem – mivel már lejárt a föllebbezési határidő – a minisztériumban. Nem tudom, mit dobott be, mire hivatkozott (tán még a tanulmányi kitüntetésemet is elküldte, mondom, nem tudom), mindenesetre hirtelen fölvettek; s 1963 októberének végén megérkeztem Szegedre.² Koleszt is kaptam, de nem a bölcsészek, hanem a „tétékások” (természettudományi kar) kollégiumában (Laci bátyámékkal egy szobában) szállásoltak el. Egy tanévet töltöttem itt. Ez más világ volt, mint a bölcsészeké: derűsebb, vagányabb, játékosabb, felelőtlenebb³, egyszerűen életközelebb. Szinte röstelltem, hogy csak bölcsész vagyok. (Jelzem, a jogászok egy kategóriával még a bölcsészeknél is lejjebb voltak ezen a megítélésbeli skálán.) Az egyetemi órákon kívül nem volt kapcsolatom bölcsész csoporttársaimmal (akikkel nemigen barátkoztam, mert unalmasak voltak), sőt még a vizsgaidőpontokat is összekevertem egyszer-egyszer, máskor meg elmaradó előadásra ültem be. Nem találtam a helyemet, holott a vizsgákon nem voltak komoly nehézségeim. Nehezen alakultak ki a rokonszenv igényeim. Nem voltak beszédtemáim. Illetve ha voltak, nem érdekelték a kollégákat. De hogy mi érdeklí őket valójában – azt sem tudtam meg. (Hogy legalább utána nézhettem volna.) Ez az egész első év ilyen idegenek közötti feszült érzéssel volt tele. Még azt sem észleltem, hogy legalább stréberek vagy sznobok lettek volna e kényszerű társak. Mindenki amolyan csöndesen kötelességteljesítő szürke egyén volt, s velem nemigen foglalkoztak. Ezt is nehezményeztem. (Vagy ki tudja: a legtöbbünkönél ugyanazok a gátlások működtek?)

– *Amikor az 1960-as évek elején-közepén (1963-ban) Szegedre kerültél, milyen volt az egyetem bölcsészkarja? Kik tanítottak?*

Nagyot csalódtam az egyetemen. Különösen az elején. Két dolgot vártam el tőle. (Elvártam, mivel „egyetemi polgár” voltam immáron.) Először is azt, hogy tölcserrel töltsse a fejembe a tudományt, másodsor pedig azt, hogy a fantáziámban élő amerikai színvonalú sportolási lehetőséget biztosítson. Mondanom sem kell, ez a derék egyetem egyik kritériumomnak sem felelt meg. S csalódtam a tanári karban is. Az előadások tetemes része unalmas, szürke, jellegtelen figuráktól származott. Rádásul a kötelező stúdiumok szintén tetemes része (agyonszálaztak, bonyolítottak, bürokratizáltak egy-egy „bevezető” félévet) nemigen érdekelt. A leendő szakmám: a „világ”- és a magyar irodalom, a magyar nyelv és a történelem értelméről, szépségeiről, nehézségeiről, nagy alakjairól s tényanyagairól szerettem volna minél többet hallani. De ezt nem adták olcsón. Ellenkezőleg: délutánonként az Egyetemi Könyvtárban kellett (volna) gubbasztani reménytelenül sok és nehézkes kötelező olvasmánytól körülvéve. (Irgalmatlanul sok marxista nekibuzduláson kellett [volna] átvergődnöm, átrágnom magam mindkét szakomon, s ez időnként demoralizált. Jól tetten érhető volt ebben a légkörben s rendszerben a marxizmus-leninizmus végtelenül leegyszerűsítő világképe s a „polgári” gondolkodók kiiktatása, illetve mélységes megvetése. Ez utóbbi dolog is elbizonytalanított: hát ilyen buták és tévelygők voltak ezek a polgári tudósok? Rádásul mindegyik? Hogy lehet az? Egy Horváth János? Egy Szekfű Gyula? Egy Szerb Antal? (Ezeket a neveket hallomásból ismertem.) Igazat kellett adnom később történelemtanár apámnak: itt, az egyetemi hivatalosság köreiből majdnem minden torzításra és hazugságra épült. Igen ám, de akkor én miféle tanárember legyek? Antimarxista? Ez ugye, lehetetlen. Mert így eleve nem érek oda a célhoz. Mert útközben lekapcsolnak. Hát akkor: marxista? Ez szintén lehetetlen. Hát akkor? Valahol a kettő között? Ez a zavaros tényállás nyomasztott, mert valahogyan mégiscsak meg szerettem volna felelni az egyetemi követelményeknek. S tartottam az esetleges következményektől. Diplomát akartam szerezni és kész. (Elvi vitákról szó sem lehetett. Még egymás között sem. Mert hát, ki tudja...)

Persze volt néhány olyan tanárom, akire jó szívvel emlékezem. Mindjárt az elején feltűnt a bölcsész gólyalányok bálványja, az akkor huszonéves Kovács Sándor Iván tanársegéd. Az olasz reneszánszról, majd a magyarról adott elő, mindig telt ház előtt. Mint vizsgáztató is elfogadható fiatalember volt.⁴ Aztán Csetri Lajost említtem még innen a kezdetekről, ő irodalomelméleti alapfogalmakat magyarázott, kedves, mosolygós, szeretni való ember volt, kirándulni is eljött velünk. Szauder József is barátságos és tudós emberként maradt meg emlékezetemben (s oly szépen elmondta helyettem a vizsgatételemet: Kölcsey nagy versének, a *Vanitatum vanitasnak* tanulságait az alapszigorlaton, s még a „jó”-t is bevészte az indexembe), de nem tudott lekötni felolvasott előadásaival (jóllehet Berzsenyi-képem ma is az ő néhány

mondatos jellemzésére épül). Ilia Mihály nem volt vizsgáztató tanárunk, egyszer-egyszer előadott, illetve szemináriumot vezetett. (Barátságos, de kissé különös tanár volt: az egyik szemináriumon megrótt, mivel előadóként – finoman szólva – nem voltam frissen borotválva. Emlékezetes epizód volt: nagyot égttem, de jól megjegyeztem, hogy a „közszerelés” 77 bizonyos formái kritériumokat is megkövetel.)

A történelem szakon csak a kínlódást éreztem jó darabig. Karácsonyi Béla örökös docens életvidám, de csekély tudományos munkássággal rendelkező Kossuth-díjas (1949) magyar középkortörténész (Rákosi Mátyás – még nem is oly rég — jó ismerőse és játékos társa: sakk- vagy kártyapartnere volt) hosszan kísért bennünket (még az évfolyam bulikon is) különösebb hatás nélkül.⁵ Wittman Tibor (a korábban szintén rákosista, de a mi időnkben már komoly, nemzetközi rangú tudós) szintén középkori, de Európa-történetet adott elő, mindenki félt tőle. Soha nem mosolygott (fiatalon vitte el a gyomorrák). S mit tesz az egyetemi sors: alapszigorlaton éppen nála vizsgáztam „hatosra” (ami azt jelentette, hogy az előző évi, most is beszámítandó ókortörténeti részszigorlati elégségesemet – az átlagolásnál — fölfelé kerekítette; valami csodás agyi kapcsolásként még a *Szicíliai vecsernye* című Verdi-operát is bedobtam az egyik kérdésére, mire értetlenkedve lapozgatta indexemet, s beírta a „jó”-t). Mérei Gyula (később akadémikus), a hűtlen Szekfű Gyula-tanítvány (Szekfű szerette őt és támogatta annak idején: nemrég olvastam egyik levelét) sokat gyötört bennünket előadásnak álcázott monoton felolvasásaival és tompa hisztériusságával, örökös, rezzenéstelen és értelmetlen mosolygásával, bizonytalanságban tartásaival, létszámellenőrzéseivel. (Mellesleg sok pletyka terjengett körülötte, ezek legalább érdekesek voltak.) Egyszóval a történelmi stúdiumaim elég keservesek voltak, jóllehet kialakult a fő érdeklődési köröm: a két világháború közötti korszak. (Szerencsémre – jóval később, 1980 és 82 között — egy kétéves, valódi szabadelvű, „zárt körű” budapesti ösztöndíj kereteiben mind tényanyagában, mind szemléletében volt alkalmam fölszedni az egykori szegeditől igencsak elütő s egy komolyabb kutatási programhoz nélkülözhetetlenül szükséges ismereteket.)

– *Ki volt rád a legnagyobb hatással a szegedi egyetemem?*

A pályám további, döntő szakaszát – mondjuk, értelmiségi mivoltom kialakulását – egyértelműen Tamás Attila feltűnése, hatása, személyes jelenléte és több évtizedig tartó személyes kapcsolatunk határozta meg. 1963-ban, 33 évesen került Szegedre, éppen abban az évben, amelyikben én. Harmad- és negyedévben ő volt a fő előadások és szemináriumok tanára, egészen különleges szakmai képzettséggel és beleérző képességgel. Azt mondták, mondják (ő maga is utalt erre egy interjúban), hogy nem volt

lebilincselően jó, érdekes előadó. Én viszont azt állítom, hogy alacsony, sovány természetével, furcsa félszességében (a lecsatolt karóróját előadás közben gyakran szorongatta, forgatta), szemüvegének villogásaival, örökös kételyével, bizonyosság kereséseivel számomra olyan tudóstípust testesített meg, aki végre arról beszélt és nagyon pontosan (ezért is tétovázott néha), hogy mitől szép, jó vagy rossz egy vers, vagy más műalkotás, egyáltalán: miért érdemes az irodalommal foglalkozni. Elmélyítette bennem azt a sejtést, hogy az irodalom elsősorban művészet, következőképpen esztétikai és nem társadalomtudományi, netán ideológiai fogalmakkal kell megközelíteni. Egyszóval: világképet formáló személyiség volt. Mindamellet igényes és szigorú ember, sohasem bratyizott a hallgatókkal s megkövetelte a tudnivalókat. (Ma is szégyellem, hogy egyszer-egyszer fölkészületlenül mentem el novella- és verselemző szemináriumára. Kínos volt. Még ma is az.) Rengeteget lehetett tanulni tőle. Tanultam is, mert érdemes volt. Úgyszintén tetszett morális példája, viselkedése. Jóllehet sohasem beszélt róla, de mindenki tudta, hogy valahogyan nem jön ki a tanszék egy-két hatalmi pozícióban lévő, buzgó párttag oktatójával, így aztán veszélyben az állása. (Később a *Visszatekintés* című memoárjában beszámolt ezekről a csatáiról.) „Csak még minket végig vigyen” — mondogattuk barátainkkal egymás között sörözgetés közben. Amely alkalmakkor még az is téma volt, hogy ez a Tamás Attila olyan szépen tud beszélni a versekről, hogy tán ő maga is költő, csak hát, ugye, nem jelenhetnek meg a versei. (*Négy évtizeddel később*, 2005. október 23-án a Magyar Írószövetség székházában volt szerencsém laudációt mondani tudományos munkásságáról és tanári érdemeiről: a neki ítélt Arany János-díjat én adhattam át.⁶)

– *Kikre emlékszel még tanáraid közül, kik maradtak meg valamiért az emlékezetedben?*

Volt alkalmam hallgatni – féléves néprajzi kurzusunk is volt az első évben – az örök gyermek zsenit, Bálint Sándort; éppen folyt ellene a rendőrségi vizsgálat tiltott „nyugati” könyvek behozatala miatt. Eszembe jut szegény „Pistakarcsi”, azaz Horváth István Károly, a kiváló klasszika-filológus, Catullus-szakértő, ám köztudottan veszedelmesen sokat ivó és mindig derűs tanárunk. Nála különleges körülmények között kollokváltam. A kisasztalon, amely mellé a szobájában kettesben leültünk, ott volt – fehér kendővel letakarva – egy csillogóan sötét színű vörösborral teli üvegkancsó, s miközben szépen fölmondta a vizsgatételt (vagyis maga válaszolt az általa föltett kérdésre: mi fán termett Pandora szelencéje?), folyvást dicsérte és kínálgatta a vörösbort, amiből persze nem mertem inni, hátha csak próbára tesz. (Nem sokkal később szomorú véget ért az élete. Akárcsak egy szép reményű Románia-kutató tanárunké. Állítólag más ok miatt, de szintén tragikusan végezte a régész-ókortörténész oktatónk is. Egy harmadik – reménytelenül alkoholista – tanszéki

pártmegbízott pedig kínos és [például az utcán] kerülendő jelenség volt. Utólag még arra is gondolok: a szegedi Komócsin-kiskirályság mérgei beszívárogtak az egyetemre is. [És nemcsak az oktatók közé, miként ez később kiderült.] A járulékos pusztító szerek alighanem már csak ráadásként jelentek meg. A gyengébbekkel végeztek, a legszívósabbak – például Tamás Attila, Bálint Sándor – nem éltek vele, habár el kellett hagyniok a szegedi katedrát. Ismét mások csöndben maradtak, nemigen mutattak ideológiai oda- vagy emide hajlásokat.)

A nyelvész tanszék társasága nemigen vonzott, habár a nyelvtörténet (az öreg Nyíri Antal professzor úr) és a nyelvhelyesség (a kardos természetű Velcsov Mártonné adta elő) mindig érdekelt. Kötelezően bele kellett kóstolnunk a finn nyelvbe – Mikola Tibor foglalkozott velünk –: nagyon érdekes volt. Ma is jól emlékszem a finn-magyar nyelvi rokonság meggyőző bizonyítékainak egyikére-másikára. Egyértelműen teljes kínlódás volt viszont az ideológiai tárgyak hosszú és reménytelenül unalmas kurzusainak sora: filozófiatörténet marxista módra (például: Aquinoi Szent Tamás öt istenérvének marxista ítélő erővel való szétzúzása), tudományos szocializmus, dialektikus materializmus, nemzetközi és magyar munkásmozgalom, marxista valláskritika stb. A „világirodalmi” előadásokat szerettem. Tényleg kinyílt a világ irodalma. (Habár – nem tudni miért – ezek az előadások mind kora reggel kezdődtek.) Az angolt és a németet Pósa Péter docens úr adta elő, a franciát és az olaszt Madácsy László (a *Tiszatáj* egyik alapítója 1947-ben), az oroszot Jakócs Dániel. A „világirodalmak” nagyon nehéz ügyek voltak a vizsgák szempontjából: igen nagy mennyiséget tettek ki az előírt elolvasandók. De megérte szakmányban olvasni. Esztétikai előadások is voltak: Kiss Lajos rém unalmasan csinálta. A művészet-történetet Lehel István vitte (mindvégig ült az asztal mögött, hegyes orrú cipőt viselt), aki maga is festett, rajzolt. (Egy alkalommal kivonultunk néhányan segíteni neki valamilyen költözködésben.) A logikát Katona Péter adta elő, aki nem egyszer indokolatlanul vidámnak tűnt. Történelem szakon kötelező volt a latin auktorok szeminárium fordítása: úgy-ahogy eldöcögött, egy Lakatos nevű vendégtanár kínlódott velünk. (Arra már nem emlékszem, hogy a gimiben latint nem tanulók számára milyen pótléket iktattak be. Vagy ők magyarul olvasták a latin szövegeket?) Voltak még didaktikai előadások is mindkét szakból (irodalomból a Németh László által ismertté tett hódmezővásárhelyi tanár, Sipka Sándor buzgólkodott), továbbá sok pedagógiatörténet és nevelélmélet. (A nagy Ágoston György volt a fő tudor: szinte valamennyi pedagógiai tankönyvet ő írta; az egyik évfolyambulin meg is kapta a kellő kifigurázást). Totális csődnek bizonyult a kötelező orosz (!) szakszöveg szeminárium: soha senki nem készült, gyakorlatilag a zavarban

lévő szemináriumvezető kisasszony fordítgatott hangosan saját szórakoztatására.

– Egyetemista társaid közül kik álltak hozzád legközelebb? Egyáltalán: milyen volt akkoriban az egyetemi légkör, a diákélet?

80

Az egyetemi csoportunkban a lányok voltak sokkal többen, ami kellemes volt és kényelmes is a tanulmányi osztály meg az oktatók kezelése és befolyásolása szempontjából. Érdekes és tanulságos volt megfigyelni, milyen tudatos helyezkedések szerint viselkedtek egyesek (nemcsak a lányok): a párt meg a KISZ köreinkben is szorosra zárta sorait. Ez akkor bizonyára így volt szokás, s ha húztam is az orrom némelykor, nemigen törődtem vele. Rendszeresek voltak a jó hangulat (netán a megelégedettség) „szinten tartását” is elősegítő kollégiumi, egyetemi és az egyetemi klubbeli zenés, táncos rendezvények, melyeken – igaz, sokszor csak passzív, legfeljebb megfontoltan sörözgető szereplőként – szinte mindig részt vettem. Folyamatosan vártam valamit ezektől az alkalmi találkozásoktól, ám a forgatókönyvek – úgy látszik – másképp voltak megírva. Minden évben legalább egyszer országjáró évfolyam-kiránduláson vettünk részt (sőt 1967 nyarán – kollégiumi szobatársam, a jó emlékű németes Márk Tamásék szervezésében – a jobbak közé is bekerültem: a drezdai dohánygyár túrhetően fizetett segédmunkási pozíciójába küzdöttem föl magam. A csaknem kizárólag nőkből álló cigarettakészítők közé kerültem: apróra vágott dohánytömegeggel kellett – kétméteres magasságban – táplálni, tömködni a daráló gép monstrumokat; mígnem három hét után a kemény munkával keresett maradék pénzt már magányos szászországi utazgatások, kószalások során költöttem el⁸). Szokás volt, hogy minden évfolyam, csoport, sőt kollégiumi szoba patrónust kap valamely oktató személyében. Ennek talán az is oka és célja volt, hogy szabad idejében, szórakozásai közepette se maradjon magára a nyáj, és az így-úgy működő információs szolgáltatás még jobban teljesítsen. (Drezdában is volt megfigyelőnk.) Nekünk legtöbbször szerencsénk volt, mivel derék oktatókat kaptunk patrónusnak. Végül is megszoktam, sőt megszerettem ezt a környezetet, világot, a légköri viszonyokat is tudomásul vettem, a legfontosabb az volt, hogy hozzam a vizsgákat és a szeminárium eredményeket.

Továbbra is: Szeged

– Hallgatóként mennyire ismerted meg Szegedet, a város mindennapi életét, kultúráját, egyedítő atmoszféráját?

Szeged mind a mai napig vonzó, emlékekkel teli, kedves város, hely a számomra. Nemigen tudnám megmondani, miért vagy hogy melyik része, melyik épülete. Inkább úgy együtt az egész. Legjobban tán mégis a villamos szerettem és szeretem a főpályaudvartól a Rókus állomásig. S ennek a villamos vonalnak a Hősök Kapuja megállóhelyét, hiszen ott laktam a

tőszomszédságában (s a lánykolesz is éppen ott volt, rendszeresek voltak a közös táncos rendezvények: a lányok átsétáltak az összekötő folyosón). Az egyetemen és a kollégiumon kívül csak néhány hely érdekelt mélyebben: a színház, a mozik, a Somogyi Könyvtár, a futballstadion és a csendesebb kocsmák. („Béke”, „Tombác”, „Búza”, „Hági”, „Sárkány”, „Alsóvárosi”, „Takaréktár utcai” stb.) Voltak tehát programok bőven. 81

Szegedi éveim legfontosabb élményei közé sorolom a színházat. Mint néző folyamatosan jó élményeket kaptam itt, s mint a színpad után ácsingózó alak vártam a lehetőséget a statisztálásra s a mélyen átgondolt néma szerepekre. El is szegődtem már az első évben, mindig szükség volt a hűséges és szegény egyetemistákra, a színháziak megbíztak bennünk. A szegedi operatársulat messze földön híres volt akkoriban. Vaszy Viktor, a nagy karmester fénykora volt ez az időszak (Vaszynak volt valami korábbi politikai-ideológiai bűne, előélete, ennek következtében került Budapestről Szegedre, e miatt még jobban becsültem), olyan énekesekkel, mint például az akkor pályakezdő (s nem sokára zseniális) Gregor József.⁹ (Aki barátságos középmedve volt és még a statiszta népséggel is fraternizált. Egyszer az egyik opera próbájának szünetében zsírpapírba csomagolt, nagy adag parizerrel vonult félre a büfében, s amikor észrevette az őt és a parizert bámuló egy-két statisztát, szép mély hangján odaszólt: „Na, gyertek enni, ti éhes egyetemisták”.) De a többi énekes is jó, sőt kiváló volt: Szabó Miklós (ő fordított is), Karikó Teréz, Berdál Valéria, Mére Otília, Szalma Ferenc, Réti Csaba, Gyimesi Kálmán, Vadas-Kiss László, Alpár Mária, Littay Gyula. (Lám csak, még mindig fújom a neveket [és nem a „net”-ről halásztam le], akárcsak hajdan egy futballcsapat összeállítását). Vaszy nem tűrte a fegyelmezetlenséget, a pontatlanságot, a kóklerséget. Igen szigorú, sőt ingerlékeny ember volt. (Az egyik díszletes főpróbán – Gottfried von Einem osztrák zeneszerző *Danton halála* című operájának bemutatója volt soron – már éjszaka, a második felvonás előtti függönyfelhúzáskor hirtelen leintette a zenekart és felharsant: „Mi ez a szörnyű díszlet? Miféle színek ezek a pacsmagok? Micsoda dilettantizmus!” Szegény Versényi Ida, a mindig kedves rendező nem győzött magyarázkodni – tisztára Karinthy Frigyes módján –: „De fő-zeneigazgató úr, kérem, ez még nem a végleges díszlet, csak átmeneti, majd átfestetem a műszakkal”.¹⁰ Vaszy szeretett kevésbé játszott operákat bemutatni Szegeden. Jól emlékszem egyikre-másikra: Mozart: *Idomeneo*, Puccini: *A Nyugat lánya*, Prokofjev: *A három narancs szerelmese*, D’ Albert: *A hegyek alján*. (Vaszy későbbi halála is a színpadhoz kötődik: az egyik zenekari próba közben esett össze.) A több órás próbák, majd előadások után nevelésesen csekély díjazást kaptunk: 25-30 forintot (amely összegből három – és fél – Kinizsi sört lehetett kifizetni a Hágiban), de

valószínűleg ingyen is csináltam volna, hiszen egy-egy opera előadást tizenöt-ször-húszszor láttam-hallottam, zenei „műveltségem” alapjait ennek a pár évnek az opera dömpingje teremtette meg. A prózai tagozat is erős volt akkoriban, a hatvanas években. (Mádi Szabó Gábor, Kovács János, Bozóky István, Szabó Kálmán, Kátai Endre, Király Levente [később Kossuth-díjas], Horesnyi László [egy időben Ács László néven], Demjén Gyöngyvér, Falvai Klára, Bókai Mária, Csíkos Gábor, Hőgye Zsuzsa, Kiss Gábor, Mentés József.) Jó színdarabokat játszottak, jó előadások mentek. A rendezők: Bozóky, Komor István és Sándor János jól kézben tartották a prózistákat. Nagy botrányokra nem emlékszem. Még a létformaként ittás fő maszkmester (ma is tudom a nevét, de fő a diszkréció) is megúsza legtöbbször, amin igen csodálkoztam, mert bizony egyszer-kétszer túlmelegítette a parókákat ondoló vasat. (Az opera tagozat érzékenyebb művész lelkekből állt, féltékenységeket is lehetett tapasztalni – természetesen.) Néhányszor prózai darabokba is kellett statiszták, s esetleg egy-két mondatos megszólalások. A szovjet-orosz Jevgenyij Swarc *A sárkány* című (a terrorról és a diktatúráról szóló) szellemes szatírjában például négy, kétségbe esetten elordított mondatom volt, miközben üldözők elől menekülve át kellett rohannom a színpadon a bal hármastakarásból a jobb kettes takarásba. Íme tehát: résen voltam és szerepeltem. Különbben is egyedülállóan érdekesnek találtam a színházi világot belülről látni-érezni, bámulni a kulisszák mögött a mindig izguló színészeket s a néha hisztis színésznőket; kéznyújtásnyi távolságból figyelni az ügyelő és a műszak bonyolult és higgadt munkáját, nézelődni és hallgatózni a büfében, a társalgóban. Nem is szólva a rendezők ténykedéséről, magyarázataikról, a színi előadás létrejöttének folyamatáról. A premieken különösen felfokozott hangulat uralkodott mindig. S a bemutatók utáni bankettre a statisztéria is bebocsátást nyert.

Mindezzel párhuzamosan lelkes résztvevője, támogatója voltam a szegedi egyetemi színpadi társulat működésének. A később tragikus sorsú okos, barátságos és tehetséges Pál István, majd Csemer Géza irányításával folytak a próbák (az Ady téri auditorium maximumban), s ők gondoskodtak a szegénységben leledző társulat díszleteiről, jelmezeiről, kellékeiről. Kivettem a részemet a díszletfestésből, a sok cipekedésből, szállítmányozásból. Még vásárnap is, ha kellett. Szerettem csinálni ezt is. Csak azt sajnáltam, hogy nem játszottam (nem úgy mint annak idején Szentgálpusztán!) érdemleges szerepeket. (Jelzem, ezen vágyaimmal sohasem mertem előhozakodni, így hát azt hihették a színpadot irányítók, hogy meg vagyok elégedve a sorsommal.) Persze azért benne voltam egy-két emlékezetes előadásban. (Például Tadeus Rózewicz *Kartoték* című szelíd abszurdjában komoly kórus-szövegeket adtunk elő Nagy Jánossal, a későbbi nyelvész professzorral.)¹¹ Sőt még egy valódi Arisztophanészt (a címét már keverném) is végigkórusoztam.

Volt még egy nagy, szívbéli vágya szegedi éveimnek. Ez is afféle önmotogató kívánság lehetett (mint a színészkedés vágya): az újságírás, a publikálás gyönyörűsége. Ezen a fronton – bár az egyetemi lapban egyszerű kétszer megjelentem – a profik között totális vereséget szenvedtem: a *Dél-Magyarország* visszadobta ottani első és egyetlen cikkemet: a 83 kézirat tele volt piros hullámvonalakkal. Azt pedig, hogy a *Tiszatáj*nál jelentkezem kisebb munkákra, elképzelni sem tudtam.

A diploma megszerzése után egy évig még Szegeden maradtam, vártam az egy évfolyammal lejjebb járó mat.-fiz.-es Eszterre¹², s jó lett volna ebben a szép nagyvárosban letelepedni.¹³ Egyelőre elfogadtam egy fölkérést: kulturális mindenek szegődtem a megyei építőipari vállalat szakszervezeti bizottságához. Elsősorban a rengeteg embert el látó munkásszálló (a Kossuth Lajos sugárúton, a mai egyetemi kollégium épülete) kulturális életével kellett bíbelődnöm (könyvtár, filmvetítés, kiállítások, vállalati ünnepek, belső szálló-ügyek), de a vállalat központjában (Bocskai utca) is volt külön közművelődési könyvtár meg rendezvények is akadtak. Hát mit mondjak? Nem volt megerőltető a munkatempó, sőt mi több, túl sok szabad időm akadt. Láttam belülről, milyen léhán és élvetegen működik egy efféle szakszervezeti kisvilág, mi tagadás, én is elszemtelenedtem. Rádásul hipp-hopp, fölvettek angol szakra az egyetemre. (Az akkori dékán, akihez fogadóóráján besurrantam, a legendákkal övezett Halász Előd professzor azért döntött így, mivel középiskolában *nem tanultam* angolt, következképpen – mondotta ő négy szemközt – el sem ronthattak holmi angoltanárok. [Magánúton tanultam az angolt évekig.] Tehát: „Föl leszel véve, kolléga úr! Fáradj át a másik szobába, ott kapsz valami kis fordítani valót”.) Rendszeresen látogattam – mint egyéni levelező – az első évfolyamos angol szak órarendben kiírt foglalkozásait (a később kitűnő író, Temesi Ferenc csoportjába kerültem), sőt le is tettem az első két félév vizsgáit. Késő délutánonként és esténként a munkásszállón kellett könyvtároskodnom; no bizony a kőművesek, bádogosok, kubikosok, vasbetonszerelők és egyéb építőmunkások némiképpen csodálkoztak az itteni könyvtár nyitva tartási idejének gyakori és hirtelen változásai miatt: de hát az az igazság, hogy – eléggé el nem ítéhető módon, ezt elismerem – a magánéleti programjaimhoz igazítottam a vállalati szakszervezeti műveltetés menetrendjét. (Természetesen senki nem ellenőrzött semmit.)

– *Hogyan kerültél Szegedről Tatabányára?*

Véget ért az egy esztendei várakozás: megvártam Esztert. Még Szegeden házasodtunk össze (igen szerény esküvői és az utáni ceremóniával), közben pályáznunk kellett a *Művelődési Közlöny*ben kiírt tanári állásokra:

a mi szakpárosításainkat nem általános iskolában egyszerre csak Hódmező-
vásárhelyen (valamilyen szakközépiskolában) és Tatabányán a szakmunkás-
képző „intézetben” hirdették. Az előbbi város iskolája elutasított, az utóbbié
fogadott. Ennek megfelelően – közel fél évszázada már ennek – 1969
84 augusztusának utolsó napjaiban – két sportszattyorral és egy bőrrönd-
del (no meg a nemsokára megszülető kisfiunkkal) megérkeztünk Ta-
tabányára.

¹ Részlet a *Levelhozta (és más) történetek* címmel készülő önéletrajzi interjú- és portrékötetből. (Ez az itt olvasható, a húsz évvel ezelőtti [1998] ósváltozathoz képest sokszor bővített és sokszor átírt részlet a kitűnő szegedi irodalom- és művelődéstörténész, Lengyel András egykori kérdéseit követi.)

² Mama táviratilag rendelt vissza Lajosmizséről, a rokonok köréből, ahol már szerveződött egy kecskeméti állás valami hivatalban: úgy volt, hogy egy évet ott fogok dolgozni. (Szóba került még – jártam Budapesten ez ügyben –, hogy a MAHART szolgálatába lépek mint segédmatróz. Na, ehhez lett volna kedvem. Tóth Dezső osztálytársam sógora vitt be a céghez, de nem sikerült a terv.) Biciklivel hazakerkeztem tehát a Szekszárd közeli Szentgálpusztára (140 kilométer), s magam is olvashattam Szabó László minisztériumi osztályvezető értesítését a nagy eseményről. (Pedig már beleéltem magam az önálló és pénzkereső új életformámba.)

³ Az egyik alkalommal besurrantam Laci bátyámék valamelyik előadására egy vaddisznó előadó órájára. Mivel az egyik csoporttársuk, Nagy Lajos most sem volt jelen (pedig a kicsapás szélén támolygott már sok-sok lógása és a vizsgák hanyagolása miatt), őt megmentendő arra vettek rá a szobatársak, hogy ha jelenléti ellenőrzés lesz, álljak föl mint Nagy Lajos. Vállaltam. S mi történt? Volt „katalógus”. S én – általános figyelmet keltve – „jelen”-t harsogva fölálltam. (Utólag azért megrémültem: mit kaphattam volna, ha kiderül a pimasz csalás?)

⁴ Hetvenéves születésnapján levélben köszöntve emlékeztettem a nála zajlott első egyetemi vizsgámra: Janus Pannonius szép verse, a „mandulafácska” (*Egy dunántúli mandulafáról*) volt a tétel, s persze az ő vizsgáztató segítségét is fölidéztam. Iván – kissé meghatódva – hosszú leveleben köszönte meg emlékezősemet: s ő is emlékezett. (Ekkorra már – hosszú évek alatt – jó néhány szép tanulmányt s esszét írt az *Új Forrásban*.)

⁵ Javára legyen írva viszont, hogy a latin grammatika szakkérdéseiben kiváló tudományos szintet képviselt, s később a szegedi egyetemi könyvtár igazgatójaként (Monok István egykori szegeditől, majd OSZK-főigazgató úrtól tudom) szakmailag kitett magáért, s szerették a beosztottjai. (Például szombatokonként szívesen beugrott a raktárkezelői munkakörbe.)

⁶ Hosszú időt ölelt fel ismeretségünk az 1969-es szegedi elközbűnésem óta. Ő Debrecenbe került, ahol fölkerestem egyszer az egyetemen (Tatabányáról, a további szakmai terveimről is szó esett már), aztán később az irodalmi napokon is többször találkoztunk ugyancsak Debrecenben. (Egyik alkalommal a hivatalos esti bankett után Gróh Gáspárral, egy másik volt tanítványával együtt meghívtak beszélgetni egy sokáig nyitva tartó helyre. Hosszan mesélt az életéről – csendesen izogattunk –, nem mindig derűs dolgokat.) Tatabányán egyszer – éppen lakásfelújítás volt nálunk, a hajamból pergett a meszes vasalat – váratlanul bukkant fel feleségével: éppen erre autóztak, a címet tudta, hát beugrottak. Még később, Babus Anti debreceni kandidátusi védésén – én voltam az egyik opponens – Attila is benne volt a bizottságban. (Az egyetemi folyosón a tetthelyre vonulásunk előtt figyelmeztetett [„jobb, ha tőlem tudod meg” – , így szerette bevezetni közlendőjét], hogy [a Tatabányáról megtett hosszú autótú és a kora júliusi nagy meleg miatt] csupa víz a nadrágom hátsó fele: álljak majd arról az oldalról takarásban.) Viszonylag sok levelet váltottunk az évtizedek során, leveleiben pontos, szigorú véleményeket fogalmazott meg (az írásaimról is). Az egyik könyvemet neki ajánlottam, ezt nem értette, s kérte, magyarázzam meg, miért; neki miféle érdemei vannak ebben? Dedikálva elküldte a *Visszatekintés* című memoárját, amelyről (elég jó) méltatást írtam. (Úgy hallottam később a feleségétől, hogy tetszett neki.)

Humora is volt, mégpedig fanyar és szellemes. Őregedve egyre jobban elhatalmasodott rajta az izomsorvadás (talán a Parkinson-kór). Az akadémián, Csoóri Sándor 80. születésnapján ünnepség-tumulatában találkoztunk utóljára 2010 februárjában. Már hétrét görnyedve, lassan mozgott, s mikor elébe toppanva lelkesen azt találtam mondani: „Jaj de örülök, Attila, hogy látlak” –, nehezen fölemelte a fejét, s keserynyí mosollyal így válaszolt: „Milyen kis igényűvé lettél, ha már ennek a látványnak is tudsz örülni!” Néhány nehéz év elteltével (egy idősek otthonába vonultak vissza Füzfőn), 2015 februárjában a Farkasréti temetőben kísértük utolsó útjára.

⁷ Ez a „később” Szőnyei Tamás 2012-ben megjelent két óriás kötete, a *Titkos írás* című dokumentum feldolgozás. Ebből tudtam meg részletekbe menően, hogy az egyik fiú csoporttársam, az évfolyam egyik díszje – ám nem rokonszenves, mindig fölényesen mosolygó –, bennfentese a diploma után a Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság szolgálatába állott. Először cenzornak alkalmazták, majd a III/III. egyik szegedi, megyei vezetőjeként tevékenykedett. Részt vett többek között Ilia Mihály, azaz saját volt tanára lehallgatásainak operatív munkáiban és még nagyon sok hasonló ügyben. Pedig ha valakiből, akkor belőle jó szakmabéli lehetett volna – Kassák Lajosnál foglalkozott behatóan –, a *Tiszatáj* recenzióit pedig már hallgató korában. Nem, ő e helyett magas rendőrtiszti rangban ilyen szörnyűségekre pazarolta el az életét. Ki érti ezt? Nem írom ide a nevét (Szőnyeieinél olvasható) – már meghalt (a temetéséről értesítést kaptam, ez is milyen különös), most már inkább azt mondom csak, hogy Isten nyugosztalja! (Volt még egy hasonlóan megrázó eset, még az egyetemi éveimben. A kollégiumból jól ismert egyik vidám, barátságos és tehetséges fiú hosszú ideig, hónapokig azzal töltött jó néhány estét, éjszakát, hogy egy kis bandával szerezketten sírokat fosztogattak; csak hosszú nyomozás után buktak le. A sajtó tele volt velük. Tiszta örület ez is.)

⁸ Ez volt a második külföldi utam. Az első két évvel korábban, 1965-ben, az alapszigorlat után zajlott, ekkor a volt gimnazista osztálytársammal, Végh Lacival (Szegeden lett vegyészhallgató, majd „disszidált”, már régen maghalt) és az öccsével vágtunk neki – vonattal – Lengyelországnak. Voltak címeink (lengyel levelező lányoktól: az egyik bájos kislány korábban fényképet küldött ezzel a híradással: „Enyém a pa fényképezés”. Valljuk meg, logikus tömönadat-szerkezet ez). Krakkót, Varsót, majd az északi tengerpartot jártuk be. Emitt, az NDK-ban szintén vonatogattam, szintén levelező lányok segítettek, főleg szállás ügyben. (De aludtam pályaudvari tömegszálláson is a bátyám fényképezőgépét a kezemre szíjazva.) Drezdából először Bauzenbe utaztam Regina Hüsní ismeretlen barátinóhöz (aki a lovagjával várt: nesze neked, bárminő kaland); majd ellenkező irányba: Leipzig (csatart, Napóleon), Gera (a drezdai munkácsapatbeli egyik szegedi útítársnónk titkos német barátja lakott itt), aztán Weimar (Goethe és Schiller, Liszt-ház), végül Buchenwald: egyes egyedül a nyári alkonyatban, kora esteben. Nyomasztó élmény volt. Aztán újra Drezda, újra együtt a szegediek, s irányt vettünk hazafelé.

⁹ Mind a mai napig azt állapítom meg, akárhányszor hallom, látom a felvételeit, hogy ő volt (és maradt) a világ legszebb (bársonyos) hangon és tökéletes szövegmondással éneklő basszistája. Emellett kivételesen kulturált színvonalú humora volt, valóban elragadó jelenség valamennyi szerepében (különösen Donizetti és Rossini műveiben).

¹⁰ Versényi Ida kisebb filmszerepekben is feltűnt, játszott például a híres-neves Bacsó-filmben, *A tanúban*: ő volt Gogolák elvtársnó, akinek – Virág elvtárs szerint – illetlenül *kurta* a szoknyája.

¹¹ A társulat tagjai közül elsőként az alsóbb évfolyamos, később kiváló színész, Dunai Tamás neve kívánczik ide (magyar–francia szakos volt), akinek már akkor megmutatkozott kiváló színészi és hangszereves tehetsége. (Mindemellett dicséretesen szerény és barátságos volt.) Volt még egy nagy élményem ugyanitt: a neves amerikai drámaíró, E. Albee *Állatkerti történet* című kétszemélyes, egy parkbeli pad köré komponált egyfelvonásosában az akkor joghallgató Nagy Endre alakított ragyogót (ő játszotta a hisztérikus alakot), aki aztán szociológus, eszmetörténész, kiváló társadalomtudós lett. Később is kapcsolatba kerültem vele: a Pozsgay Imre és Huszár Tibor-féle – már említett – kétéves ösztöndíjas kurzuson ő is előadott (s jött velünk kirándulni Zalába, Vasba), még később nálunk, az *Új Forrásban* is publikált, majd – harminc év után – az egyik megjelent írásomra reagált érdeklődve. Ez szép történet-ív: az abszolút érdek nélküli figyelem és érdeklődés egy variánsa.

(Egyébként játszott ebben az egyetemi színpadi igen változó összetételű társulatban egy időben Ördög Szilveszter, a későbbi író, meg Szegvári Menyhért, a későbbi színházrendező, továbbá Spán [Szegvári] Katalin, a későbbi neves tévériporter is.)

¹² Tóth Eszter ceglédi lány volt, az Erdei Ferenc által oly szépen leírt paraszt polgár famíliából. A honi „kommunizmus” gazdaságilag őket is tönkretette: földjeiket a tanya körül elvették („csere földet” – több tagban – jó messzire a tanyától és a várostól kaptak), városi házukba idegeneket telepítettek, míg a négytagú család közvetlenül a lóistálló mellett húzta meg magát. (Eszter igazán elmondhatja magáról, hogy neveltetése folyamán a ló benézett az ablakon.) De nem törték meg őket a megpróbáltatások: „lemondtak” a földről, későbbi apósom fuvaros kisiparosnak állott (főleg szemet rakodott és szállított), anyósom a vendéglátóknál helyezkedett el igen strapás munkakörökben. Ezzel a szívóssággal viszont mindketten kiharcolták maguknak a nyugdíjat. Eszter éles esze (és kitűnő érettségi bizonyítványa) mellett az is kellett az egyetemi felvételéhez, hogy éppen akkorra törölték el a származási kategóriákat, amely rendszer hosszú éveig nem tette lehetővé az „osztályellenség” gyerekeinek felsőfokú tanulását. (A szocializmus hazai működési gyakorlatáról az ő családjuk is sokat tudott mesélni.)

¹³ Kicsit később szaladgáltam ide-oda állásügyben. Az egyetem „Ságvári Endre” gyakorló gimnázium vezető történelemtanára (a szakvezetőm volt gyakorló tanár időmben ugyanitt) próbált segíteni, megpendített valami lehetetlen állást (Eszternek bölcsődei [sic!] gondozói hely jutott volna), de hát nem volt senki ismerősünk valamilyen magasabb polcon, aki tényleges és értelmes segítséget adhatott volna. Kínos lőtás-futás volt az egész.

